

ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ

Лисько Т. Д., Захарчук Н. П.

Стаття присвячена аналізу звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим як альтернативної форми протидії злочинності. Розглянуто доцільність застосування процедури примирення з потерпілим у разі вчинення більш тяжких кримінальних правопорушень, уточнено питання про відшкодування завданих збитків. Автори звертають увагу на особливе значення інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим і відносять його до форми застосування відновного правосуддя.

Проаналізовано новели законодавства щодо неможливості звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Висловлено пропозицію законодавчо визначити категорії «корупційне кримінальне правопорушення», «правопорушення, пов'язане з корупцією», точно й однозначно зафіксувати види та ознаки стану сп'яніння в підзаконному нормативно-правовому акті. Суд має встановити, що вчинення кримінального правопорушення було зумовлене перебуванням особи в зазначеному стані. Тому автори вважають за доцільне вдосконалити чинний КК України та лаконічно зазначити, що кримінальне правопорушення вчинене «... у стані сп'яніння ...».

Повертаючись до проблем звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, автори вказали, що точні формулювання кримінального закону та «бланкетного» законодавства дадуть можливість правозастосовним органам більш ефективно застосовувати заохочувальні норми про звільнення від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є проявом альтернативного вирішення кримінально-правового

конфлікту в кримінальному провадженні. Однак варто відзначити, що окремі винятки із загального правила щодо правових підстав такого звільнення потребують уточнення та додаткового обґрунтування.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, примирення винного з потерпілим, відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди, компроміс.

Lysko T. D., Zakharchuk N. P. Legal Restrictions on Release from Criminal Liability in Connection with Reconciliation of the Guilty with the Victim

The article is devoted to the analysis of discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim as an alternative form of combating crime. The expediency of applying the procedure of reconciliation with the victim in case of committing more serious criminal offenses is considered. The issue of compensation for damages is specified. The authors draw attention to the special importance of the institution of discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim and attribute it to the form of restorative justice.

The novelties of the legislation on the impossibility of discharge from criminal liability for corruption offenses, criminal offenses related to corruption, violation of traffic safety rules or operation of transport by persons who drove under the influence of alcohol, drugs or other intoxicants or persons who were under the influence of the effect of drugs that reduce attention and speed of reaction are analysed. It is proposed to legally define the categories “corruption criminal offense”, “offense related to corruption” and record the types and signs of intoxication in the bylaws accurately and unambiguously. The court must establish that the commission of the criminal offense was caused by the person's condition. Therefore, the authors consider it appropriate to improve the current Criminal Code and state that the criminal offense was committed “in a state of intoxication” succinctly.

Returning to the problems of discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim, the authors indicate that the precise wording of the criminal law and “blanket” legislation will allow law enforcement agencies to apply incentives for discharge from criminal liability more effectively.

Discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim is a manifestation of an alternative solution to the criminal law conflict in criminal proceedings. However, it should be noted that certain exceptions to the general rule on the legal grounds for such discharge need to be clarified and further substantiated.

Key words: *discharge from criminal liability, reconciliation of the offender and the victim, compensation for damages, elimination of the caused damage, compromise.*

Постановка проблеми та її актуальність.

В оновленому кримінальному законодавстві проблеми запобігання злочинності, захист прав людини, суспільства й держави здійснюються не тільки сталими охоронними нормами, а й новітніми заохочувальними. Цей гуманний акт держави звільняє в передбачених законом випадках особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, від офіційного осуду у формі обвинувального вироку її проти-правної поведінки. Одним із таких випадків є примирення винного з потерпілим.

Проблематика звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, але примирилася з потерпілим, є актуальною досить тривалий час. Варто зазначити, що виникнення норми про примирення припадає на час, коли кровна помста була способом розв'язання конфлікту. Її існування та право відмови від неї є доказом того, що потерпілий сам вирішував, як бути з особою, що спричинила йому образу: помститися чи примиритися з нею, отримавши від неї винагороду. Сьогодні підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим зафіксовані в Кримінальному кодексі України (далі - КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання стосовно звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим розглядали в наукових працях Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, Л.П. Красновська, А.А. Вознюк, Л.В. Головка, М.Є. Григор'єва, О.Ф. Ковітіді, О.С. Козак, Л.Д. Удалова, П.С. Матишевський, М.І. Хавронюк, С.С. Чернявський, О.В. Черпелюк, С.С. Яценко, Є.В. Фесенко, О.І. Чучась, М.Г. Якобашвілі та багато інших. Згадані вчені зробили вагомий внесок у розроблення вказаної проблематики, однак зазначені питання актуальні й сьогодні, оскільки кримінальне законодавство розвивається й на практиці все ще виникають труднощі з визначенням окремих концептуальних аспектів застосування цього інституту.

Метою статті є вивчення проблеми примирення між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, і потерпілим, з'ясування недоліків і переваг цього виду звільнення від кримінальної відповідальності в контексті останніх змін, що внесені до КК України, щодо обмеження застосування цього інституту стосовно окремих категорій осіб.

Виклад основного матеріалу. Основними завданнями кримінального судочинства як в Україні, так і в інших країнах є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (далі - КПК) України). Саме тому на сучасному етапі розвитку України відбулося докорінне реформування системи кримінальної юстиції, яке спрямовано в напрямі демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським і світовим співтовариством.

Для традиційного правосуддя кримінальне правопорушення є конкретною шкодою, яка заподіюється потерпілому й першочергово може бути усунена тільки шляхом покарання винного, але такий каральний підхід не дає своїх результатів. У відновному правосудді, яке зародилося та почало розвиватися в сімдесяті роки ХХ сторіччя, кримінальне правопорушення розглядається як конфлікт між правопорушником і його жертвою, який можна врегулювати за допомогою вибачення та прощення [1, с. 11].

У теорії кримінального права існують різні точки зору щодо поняття звільнення від кримінальної відповідальності. На думку Ю.В. Бауліна, це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України [2, с. 287]. О.М. Литвинов зазначає, що звільнення від кримінальної відповідальності - «це передбачена КК відмова держави в особі компетентних органів від офіційного осуду особи, діяння якої містить склад злочину» [3, с. 246-247].

Уважаємо, що звільнення від кримінальної відповідальності - це врегульована кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави в особі компетентних органів від

засудження особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і від застосування до неї примусу у вигляді покарання або інших заходів кримінально-правового впливу.

Звільнення від кримінальної відповідальності набуло значного поширення не тільки в судовій практиці, а й стало актуальним у теорії кримінального права. Сучасна доктрина кримінального права та чинне законодавство про кримінальну відповідальність перебувають в активному пошуку альтернативних форм боротьби зі злочинністю. Як правильно зазначає П.В. Хряпінський, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є однією з таких форм [4, с. 91].

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим регулюється ст. 46 КК України. Застосування цієї норми сприяє захисту прав не лише потерпілого, а й інших осіб, які знаходяться під впливом наслідків кримінально-правового конфлікту, тому із цього випливає, що примирення пом'якшує розрив соціальних зв'язків, який відбувається в результаті вчиненого кримінального правопорушення; дає змогу вирішувати конфлікт між винним і потерпілим шляхом безпосередніх зустрічей (процедурами медіації тощо), під час яких потерпілий може виказати свої почуття, а винний – дізнатися про наслідки свого кримінального правопорушення, що може призвести до нового погляду на попередні стереотипи та призупинити спіраль кримінальності; забезпечує економію заходів кримінально-правового впливу й дає змогу відшкодувати завдані потерпілому збитки майже в повному обсязі; забезпечує реалізацію таких принципів кримінального права, як принципи справедливості, гуманізму, презумпції невинуватості, індивідуалізації відповідальності, доцільності та невідворотності відповідальності, економії засобів кримінально-правової репресії [5, с. 11-12].

Зі змісту ст. 46 КК України випливає, що звільнення винного від кримінальної відповідальності можливе за наявності таких умов: 1) особа вчинила кримінальне правопорушення вперше; 2) це кримінальне правопорушення є кримінальним проступком або необережним нетяжким злочином; 3) винний примирився з потерпілим; 4) винний відшкодував завдані ним збитки або усунув заподіяну шкоду.

Варто зазначити, що в науковій літературі висловлюється точка зору щодо доцільності застосування процедури примирення з потерпілим й у разі вчинення більш тяжких кримінальних правопорушень. Так, на думку Т.В. Шевченко, примирення потерпілого з підсудним необхідно допускати (дозво-

ляти) й у випадках учинення більш тяжких злочинів, оскільки це може призвести до щирого каяття й добровільного відшкодування шкоди. А ці обставини можуть ураховуватися як такі, що пом'якшують покарання, і тим самим слугувати підставою для звільнення особи від відбування покарання з випробуванням [1, с. 74-75].

Примирення винного з потерпілим означає не тільки відмову останнього від будь-яких матеріальних претензій, а й небажання потерпілої особи притягувати винного до кримінальної відповідальності. Причини такого небажання можуть бути різні, наприклад, повне відшкодування матеріальних збитків, родинні чи дружні зв'язки між особами, вибачення перед потерпілою особою або жалість до винного (у випадках, коли кримінальне правопорушення скоєно через тяжкі життєві обставини).

Важливо зазначити, що немає принципового значення, хто саме виступив ініціатором примирення, це може бути потерпілий, підозрюваний, обидві сторони чи їхні представники, працівники правоохоронних органів тощо. Важливим у такій ситуації є факт закріплення наміру примирення в сторін, їхні наступні дії та правові наслідки таких дій.

Сам факт примирення означає оформлену в належній процесуальній формі відмову потерпілої особи від своїх вимог або претензій до особи, яка скоїла кримінальне правопорушення, і прохання закриття кримінального провадження [6, с. 221-222].

У наукових джерелах обговорюється питання про відшкодування завданих збитків. Варто зазначити, що повне відшкодування завданих збитків – це внесення особою, що вчинила кримінальне правопорушення, коштів або майна у фонди фізичних або юридичних осіб, які зазнали майнових втрат і понесли витрати від злочинного діяння [3, с. 251]. Проте варто наголосити, що при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим закон не вимагає повного відшкодування шкоди, головне завдання – задовольнити вимоги та претензії потерпілого [7, с. 222].

У теорії кримінального права тривають дискусії щодо значення кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Л.П. Краснопольська в працях зазначає, що цей інститут у системі кримінально-правового регулювання є заходом кримінально-правового впливу відновлювально-компенсаційного характеру, тобто характеру, який передбачає добровільне примирення винної особи з потерпілим і відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, що сприятиме заохоченню винної особи до подальшої

правомірної поведінки [8, с. 10]. Схожа ж точка зору неодноразово висловлювалася в правовій літературі. Так, на думку Ю.В. Бауліна, «інститут примирення з потерпілим певним чином є відображенням властивих закордонному законодавству альтернативних заходів та примірювальних процедур» [2, с. 288]. Ми підтримуємо науковців, що відносять звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим до форм застосування відновного правосуддя в Україні.

Незважаючи на позитивну оцінку в цілому цього інституту звільнення від кримінальної відповідальності й безумовну доцільність його існування, ефективність, варто звернути увагу на окремі правові проблеми та вади, що виникають при його застосуванні.

Передусім варто розглянути винятки із загального правила. Так, ст. 46 КК України не може бути застосована до осіб, що вчинили:

- (1) корупційні кримінальні правопорушення,
- (2) кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією,
- (3) порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [7].

Указівка в законі на ці винятки породжує не тільки правові, а й правозастосовні проблеми. Безперечно, питання визначення поняття корупційних злочинів не є об'єктом дослідження. Але оминувши цей аспект увагою ми не можемо, оскільки від змісту (переліку складів) прямо залежить кількість можливостей застосування спеціальних видів звільнення від цих суспільно небезпечних діянь.

Передусім це пов'язано з відсутністю законодавчого визначення понять «корупційне правопорушення», «правопорушення, пов'язане з корупцією». У примітці до ст. 45 КК України надано лише перелік діянь, що можуть бути віднесені до вказаних вище кримінальних правопорушень. Так, примітка до ст. 45 КК України під корупційними кримінальними правопорушеннями пропонує розуміти кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх учинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України. Під кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, доцільно вважати кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 КК України. Варто зауважити,

що наведення в КК України вичерпного переліку корупційних кримінальних правопорушень не є вдалим, натомість варто було б передбачити обов'язкові специфічні ознаки корупційних кримінальних правопорушень [9].

Крім того, у контексті цієї проблеми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим осіб, що вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, виникає закономірне питання про порушення принципу рівності всіх перед законом, що гарантується кожному Конституцією України (ст. 21 Конституції України). Корупційні кримінальні правопорушення отримали унікальні винятки із загальних правових підстав звільнення від кримінальної відповідальності. З одного боку, боротьба з корупцією є першочерговим завданням держави. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є безумовним. Тобто на особу, що звільняється за цих обставин, у майбутньому не покладається жодних правових обов'язків. Зазначена позиція закріплена в чинному КК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 33 КК України, злочин, за вчинення якого особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, установлені законом, не враховується в сукупності злочинів [7]. Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК України [7], оскільки щодо них обвинувальний вирок не виноситься, звільнені від кримінальної відповідальності особи не мають судимості. Варто наголосити, що аналізовані новели мають на меті збільшити дієвість застосування інституту примирення винного з потерпілим, але при цьому не зменшити значимість протидії корупції для українського суспільства, тобто передбачення максимально ефективних підстав та умов для використання інституту звільнення з досягненням результату у вигляді виправлення корупціонерів без застосування до них покарання.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16 лютого 2021 року № 1231-IX ст. 46 КК України доповнено заборонювальною нормою про неможливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані *алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції*.

Щоб перевірити, чи перебуває особа, яка порушила правила безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебуває під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість, уповноважені на це органи користуються Наказом «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції», у якому детально розписана вся процедура. Однак виникає суттєва проблема при встановленні впливу лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, адже законодавчо не визначено перелік тих лікарських препаратів, що мають такий ефект. Більше того, це вбачається неможливим, адже в інструкціях для медичного застосування більшості лікарських засобів знеболюючого, заспокійливого, протівірусного та протизапального спектру дії міститься застереження утриматися від керування транспортним засобом. Сп'яніння є умовою вчинення багатьох кримінальних правопорушень, тому КК України визнає стан сп'яніння обставиною, що обтяжує покарання. Суд має встановити, що вчинення кримінального правопорушення зумовлене перебуванням особи в зазначеному стані. Тому вважаємо за доцільне вдосконалити чинний КК України та лаконічно зазначити, що кримінальне правопорушення вчинене «... у стані сп'яніння ...». Види й ознаки стану сп'яніння варто уточнити в згаданій вище Інструкції, уникаючи неоднозначних тверджень, таких як «різка зміна забарвлення шкірного покриву обличчя», «поведінка, що не відповідає обстановці», «почервоніння обличчя або неприродна блідість» тощо.

Повертаючись до проблем звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, варто вказати, що точні формулювання кримінального закону та бланкетного законодавства дадуть можливість правозастосовним органам ефективно застосовувати заохочувальні норми про звільнення від кримінальної відповідальності.

Висновки. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є проявом альтернативного вирішення кримінально-правового конфлікту в кримінальному провадженні. Однак варто відзначити, що окремі винятки із загального правила щодо правових підстав такого звільнення потребують уточнення та додаткового обґрунтування.

Література

1. Глоба М.М. Застосування угод про примирення та визнання винуватості у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2021. 240 с.
2. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2 (7). С. 287-289.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. проф. О.М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
4. Хряпінський П.В. Загальна підстава спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 89-97.
5. Мандриченко Ж.В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 17 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за заг. ред. проф. В.М. Бесчастного та О.М. Джужи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 386 с.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 04.10.2021 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20211004#Text>.
8. Краснопольська Л.П. Правові підстави та процедура звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. 19 с.
9. Лисько Т.Д., Рєпкіна Ю.Є. Проблеми правової визначеності юридичних дефініцій корупційних кримінальних правопорушень: деякі теоретичні та правозастосовні аспекти. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Повітряне і космічне право»*. 2020. № 4 (57). С. 169-174.

Лисько Т. Д.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права і процесу
юридичного факультету Національного
авіаційного університету
ORCID ID: 0000-0002-0550-5740

Захарчук Н. П.,
здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
юридичного факультету Національного
авіаційного університету